

Eőry Gabriella

**Beszámoló a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj támogatásával 2023. október 1.
és december 1. között Londonban végzett kutatómunkáról**

Munkám elsődleges célja volt az Imperial War Museum gyűjteményében őrzött egodokumentumok feltárása s ezzel az angliai magyar emigráció társadalomtörténeti fókuszú kutatásának megalapozása, a forrásadottságok felmérése. A gyűjteményben töltött idő során az Angliába vándorolt magyar személyek angol nyelvű visszaemlékezéseit és oral history interjúit valamint más, magyar vonatkozású dokumentumokat tanulmányoztam. S bár előzetes célom szerint elsősorban az 1956-ot megelőző korszak emigrációjának alakulására fókuszáltam volna, de a feltárt iratanyagban az 1956-os forradalmat követő kivándorlási hullámról is értékes forrásanyagot találtam.

Az Imperial War Museum gyűjteménye igen sokrétű nem csak dokumentumok és könyvek (egyéb nyomtatásban megjelent anyagok) de tárgyak, oral history felvételek, fotók, filmek és művészeti alkotások is kutathatók benne. Gyűjtőkörük bármely az első világháborút követő, Nagy Britanniát is érintő konfliktussal kapcsolatban álló, fent említett formátumra kiterjed.

Az iratok között (a múzeum saját működését feltáró dokumentumok mellett) a hivatalos dokumentumok (foreign and related documents) és a személyes emlékezet lenyomatai (private papers) egyránt helyet kapnak. Ez utóbbi főleg visszaemlékezéseket és naplót tartalmazó gyűjteményben nem csak a hadsereg különböző egységeiben szolgálók, de civilek dokumentumait is őrzik.

A hangzóanyagokat tartalmazó archívum anyaga tekintélyt érdemlő, amiben nem csak oral history interjúkat őriznek hanem rádióközvetítéseket, beszédek is, elsősorban a két világháború idejéből. Az oral history anyagok pedig nem csak a veteránok, de civilek emlékeit is őrzik az egykori britt birodalom területéről. Időköruket tekintve szintén főleg a két világháború idejéből származnak, de a Holocaust és a 1945 utáni konfliktusokkal kapcsolatos interjúk is helyet kapnak benne.

A gyűjteményben található Magyarországgal kapcsolatos iratanyag igen változatos, minden kategóriában találhatóak filmektől a kitüntetésekén át a személyes iratokig és oral history interjúkig. Kutatásom az úgynevezett “private papers” szekcióban található angliai emigrációra vonatkozó anyagokat célozta majd pedig ennek kapcsán fontos oral history

interjúkat is találtam. Az általam kutatott anyagok közül három nem volt releváns a kutatott téma szempontjából, de más kutatások számára fontos forrásként szolgálhatnak.

Grünfeld Benjámin tinédzserkori emlékei a deportálásról és a különböző koncentrációs táborokban megélt eseményekről. Könyv alakban több nyelven is megjelent kéziratot a szerző illusztrációi teszik még megrázóbbá. Magyar fordítását könyv alakban nem találtam, de véleményem szerint, a szerző szándékaival egybehangzóan, fontos forrás lehetne Magyarországon is többek között a középiskolai történelemoktatásban.

Mrs. A. M. Miske (Miske Jenőné) iratanyaga kisebb feljegyzéseket, leveleket, egy rövid életrajzot, két újságcikk másolatot, ideiglenes személyi igazolványt és egy kivándorló útlevelet tartalmaz. Miske Jenőné született Allison Mary Walters 1931-ben ment feleségül Miske-Gestenberg Jenő külügyminisztériumi osztályfőnökhöz majd több helyen éltek kiküldetésben. A háború kitörése után visszatértek Budapestre, ahol életrajza szerint a Gestapo kémkedés vádjával letartóztatta. 19 hónapot töltött Márianosztrán börtönben, aztán 1943-ban egy fogolycsere alkalmával, nagy kitérőkkel visszajutott Angliába. 1945 nyarán férje keresésére indult Bécsbe, ahol a szovjetek letartóztatták és munkatáborba vitték. Kilenc évet töltött a Gulágon, 1956-ban Hruscsov londoni látogatása apropóján engedték szabadon, de nem Angliába, hanem Magyarországra hozták és onnan sikerült végük hazajutnia, ahol később a külügyminisztériumban dolgozott. Mint mondtam, ez az anyag nem tartozik kutatásom tárgyához, de a rendhagyó életút érdekes forrásanyag lehet más kutatások számára.

Felsőöri Nagy Pál regényes, 1993-ban könyv alakban is megjelent visszaemlékezésének (*The Losing Years. A Saga of Hungary in this Century*) kivonata ugyan egy emigráció történetét is magában foglalja, de a szerző 1949-ben Franciaországba majd Dél-Afrikában telepedett le ez az anyag saját kutatásom tárgyán kívül esik. Az egyes fejezetek kivonatos leírásából kiderül, hogy a szerző teljes 1904 és 1984 közötti élettörténetét leírta. Felsőöri Nagy Pál egy földbirtokos család tagjaként a két világháború között mezőgazdasági képzésben részesült Németországban és az Egyesült Államokban is, majd katonaként a Don Kanyarban harcolt. Visszatérve a frontról pedig miután úgy látta a kommunista befolyás erősödik Magyarországon, 1949-ben átszökött a határon. A könyv tehát, többek között, a két világháború közötti magyarországi viszonyokra, a második világháborús magyar katonai tapasztalatokra, és mások mellett a dél-afrikai emigrációs lét vonatkozásában lehet érdekes forrás.

A kutatásom szempontjából releváns forrásokról általánosságban elmondható, hogy a visszaemlékezések esetén angol nyelven gépelt formában a gyűjteményben letétbe helyezett iratok. Érdekes volna tudni, hogy íróik miért pont ezt a gyűjteményt választották, de ezt sajnos

mostanáig nem sikerült kideríteni. Az oral history interjúk szintén angol nyelvűek, terjedelmük változó volt. Hét visszaemlékezést és három oral history interjút kutattam a gyűjteményben, ebből három a háború utáni emigrációk történetéhez, négy pedig az 1956-os forradalmat követő emigrációs hullám történetéhez használható forrás.

Ezek közül Mrs Grossmann (született Weisz Jolán) visszaemlékezéséből tulajdonképpen két emigrációs történet és egy hazatérés történet is rekonstruálható. Az író elsőként 1946-ban hagyta el az országot, ezúttal, hivatalos úton, útlevéllel. Angliában telepedett le és élt négy esztendő. 1950-ben lányát követve visszatért Magyarországra majd az 1956-os forradalmat követően újra útra kelt családjával együtt, immár illegális határátlépőként. Előbb az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le majd második férje halála után ismét országot váltott és élete hátralevő részében Angliában élt. A dokumentum nem csak az emigrációk körülményeire, annak okaira, az arra való felkészülésre világít rá, de betekintést enged az egyre fojtogatóbb antiszemita közhangulat alakulásába, majd a háborús mindennapokba, tudósít a visszaemlékező többszöri szerencsés megmeneküléséről a deportálástól. Részletes leírást ad a háborúból éppen újraéledő angliai mindennapokról, a beilleszkedési nehézségekről és megemlíti a Londoni Magyar Clubot, mint fontos találkozási pontot más magyar emigránsokkal. A Londonban töltött négy évről szóló beszámolóban követségi munkája és a követségi munkatársak, illetve az amnesztia szerepe a visszaköltözésben egyaránt figyelmet érdemlő momentumok mind a saját, mind a lánya és annak férje élettörténete szempontjából. A Magyarországra való visszatérés körülményeit és a forradalomig terjedő hat év mindennapjainak történetét részletgazdagon örökítette meg a visszaemlékező. Az 1956-os forradalom eseményeit november 21-ig követi nyomon, de inkább csak általános, alapvetően negatív benyomását rögzíti a történésekkel kapcsolatban. 1956-os újabb emigrációjának történetét igen részletgazdagon ismerteti az ausztriai megérkezéstől a Camp Kilmerbe majd a végleges lakhelyére való való megérkezésig. Az írás további részében a szerző Egyesült Államokba való letelepedése, beilleszkedése, a visszaemlékező személyes stratégiái is feltárulnak az olvasó előtt.

A visszaemlékezésben említett Hungarian Clubra vonatkozó iratok tanulmányozása céljából egy fél napot töltöttem a National Archive-ban is. A megtalált iratok 1950-ből származnak a British Council magyarországi bezárása kapcsán feltett parlamenti kérdés apropóján. Emiatt született néhány jelentés az MI5 kebelén belül, melyek fontos kiegészítő forrásként szolgálnak az MNL-ben található, a londoni magyar klubra vonatkozó iratanyaghoz.

Jotischky László Sándor visszaemlékezése nagyon töredékes, inkább regényszerűen leírt eseményeket tartalmaz, forrásértéke nem jelentős. Ezzel szemben a visszaemlékezővel

készített oral history interjú első fele remek forrása a háborús mindennapoknak, második fele pedig a kommunista rendszer térnyerését, a körülmények átalakulását szemlélteti. Egy “osztályidegen” pályaválasztási, egyetemválasztási nehézségeit, az egyetemi légkört is jól példázza elbeszélésében. Az 1956-os eseményekkel kapcsolatos élményeiről szinte napról-napra beszámol, melynek végkifejlete, hogy december elején édesanyjával együtt elhagyták az országot. Ennek körülményeit részletesen kifejti, de új választott hazájában való beilleszkedéséről már nem szól az interjú során.

F. Shelton (Somló Ferenc) nagy terjedelmű visszaemlékezése egy kivételes és regényes életutat mutat be. Az írás számtalan fontos adalékkal szolgál nem csak a háborút közvetlenül megelőző időszak megélésével kapcsolatban, de az író pontosan átgondolt, az emigrációt számára lehetővé tevő stratégiája is végigkövethető belőle. A zsidó származású, jogi egyetemet végzett fiatalember visszaemlékezésének tanúsága szerint minden lehetőséget végiggondolva Csehszlovákia lerohanását követően jutott végleges elhatározásra az emigrációt illetően. A felkészülés teljes folyamatát bemutatja olvasóinak, amiből egyértelművé válik, hogy az író végső célja az volt, hogy eljusson Angliába és véglegesen ott telepedjen le. Miután 1939-ben, hamisított papirokkal, elvben hat hónapra, elhagyta az országot a háborús éveket a Közel-Kelet különböző országaiban töltötte. Kezdetben Teheránban bárzenészként dolgozott, írásának ezen szakasza adalékokkal szolgál a városban található, jelentős magyar közösségről is. Segítségükkel jutott be az angol követségre, ahol felajánlva szolgálatait rögtön megbízást kapott egy hírlevél szerkesztésére Szabad Magyar Hírlevél (Free Hungarian News Letter) címen. Majd amint kitört a háború jelentkezett a britt hadseregbe, de csak később kapott feladatot a SOE kebelén belül, mint önkéntest ki is képezték. Teheránból, Bagdadon keresztül Tel Avivba, Libanonba majd Kairóba később Jeruzsálemben egy műsorkészítő egységhez került. Ebben az időszakban végzett munkájáról szóló beszámolókból betekintést nyerhetünk a brittek kelet-európai terveivel, háború alatti akcióival kapcsolatban is. Mivel az itt állomásozó egység leállította minden Magyarországra irányuló tevékenységet az író Bariba irányították. Innen rádióadást sugároztak Budapestre és röplapokat gyártottak. A szerző a háború végét itt Olaszországban élte meg, kisebb-nagyobb megpróbáltatások után az UNRA majd az ORT alkalmazottja lett. Visszaemlékezése így egyrészt fent említett két szervezet munkájába is betekintést enged, másrészt a hontalan státuszúak, a háború végét követő időszak bizonytalanságai közepette való felszínen maradásnak is a részletgazdag forrása.

John Dobai (Dobai János) visszaemlékezése a háború előtti antiszemita közhangulat leírása egy zsidó származású, de keresztény hitre tért család szemszögéből. A szerző kisgyerekként megélt emlékeit visszaidézve megrázó és részletes leírást ad a háborús

mindennapokról egy csillagos házban majd pedig Wallenberg útlevéllel egy védett házban élve meg Budapest ostromának a végét. Családja ugyan már a háború előtt is készen állt a kivándorlásra, de akkor apja tartalékos katonaként nem kaphatott útlevelet. Végül a háborút túlélve a választások után a kommunisták térnyerése miatt határozták el magukat újra az ország elhagyására és 1948-ban ismét útlevélért folyamodtak, ezúttal sikeresen. Emigrációjuk története ismét egy az eddigiektől eltérő utat követett és ennek kiváló forrásául szolgál nem csak a visszaemlékezés, hanem a szerzővel készített oral history interjú is. Ez utóbbi pedig kiváló részletgazdag elbeszélés a család új lakóhelyén megoldandó problémákkal és beilleszkedési nehézségekkel kapcsolatban.

Mrs A. Fekete (Fekete Mihályné ... Anna) rövid nagyon töredékes, rossz angolsággal megírt visszaemlékezése elsősorban férje, Fekete Mihály 1956 előtti börtönéveit jeleníti meg. Ezen kívül taglaja még a férje szerepét az 1956-os helyi eseményekben, melynek következtében úgy döntöttek, hogy öt éves gyereküket hátrahagyva, elhagyják az országot. Nem túl jelentős forrásértékű írását jól kiegészít férje Fekete Mihály oral history interjúja. Az interjú egy volt politikai fogoly 1956-os kesztölci eseményekben játszott szerepére és az országból való elmenekülésük történetére is jó forrás. Az interjú a pár angliai beilleszkedési nehézségeit is érinti. Elbeszélése részben összevethető a felesége emlékeivel is.

A kutatás során még egy magyar vonatkozású dokumentumot tanulmányoztam. Neil Hanson visszaemlékezése rendkívül érdekes és informatív forrásként szolgál az 1956-ban tömegesen az Angliába érkező magyar menekültekkel szembeni bánásmód és közhangulat tekintetében. A szerző mint a magyar menekültek számára kijelölt hostel managere szerezte tapasztalatait 1956 és 1958 között. Érdekes összehasonlítást tesz lehetővé, hogy a Hanson elsőként egyiptomi menekültek fogadására szolgáló szállást irányított aztán lett több magyar hostel vezetője is. Írása nagyon jól strukturált, alaprajzokkal, "térképpel" kiegészítve igyekszik tapasztalatait megosztani az olvasóval. Visszaemlékezése a befogadó országra nehezedő feladatok és befogadottak életkörülményei vonatkozásában is sok információt tartogat.

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy az Imperial War Museum gyűjteményében nem a visszaemlékezések jelentik a fellelhető magyar vonatkozású anyag többségét, hanem az oral history interjúk, melyekből jelentős mennyiséget készítettek és őriznek ebben a gyűjteményben. Jelenleg még legalább tizennégy, általam kiválasztott oral history interjú vár meghallgatásra, ezekből négy online is elérhető, de mások még nem kerültek digitalizálásra így csak ott helyben kutathatóak.

Ennek a kutatásnak egyik első eredménye, terveim szerint egy az angliai emigráció forrásadottságait bemutató tanulmány lesz. Terveim között szerepel továbbá az emigráció életében fontos szerepet játszó londoni Magyar Klub iratanyagát feldolgozó tanulmány is.

A gyűjtemény jelenleg keddtől péntekig látogatható, előzetes bejelentkezéssel, a kéréseket a látogatást megelőzően legkésőbb 5 nappal kell leadni. Az adott napon új kérés nem adható le, tehát jól átgondolt kérést érdemes leadni a kikérhető dokumentumok számát maximalizálják, ezt érdemes teljes egészében kihasználni.

2024. február 4.

Eőry Gabriella PhD

Független kutató